

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ (اسلام)

بررسی ریشه های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق

هادی استهری

استاد راهنما:

دکتر سید هاشم آقاجری

اردیبهشت ۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

تاییده اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

واحدی خود را

پایان نامه کارشناسی ارشد

مخلم / آقای کمبری استغری
با عنوان: بررسی رشته های فکری و تاریخی فرقه اهل حق
در تاریخ ۹۴/۲/۲۴ ارائه کردند.

اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای

تکمیل درجه کارشناسی ارشد

پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
		سید هاشم آقاچری	۱- استاد راهنمای اصلی
			۲- استاد راهنمای دوم
		سید مهین توطره	۳- استاد مشاور اول
			۴- استاد مشاور دوم
	استاد	امیر شمس خدزلی	۵- استاد ناظر
			۶- استاد ناظر
			۷- استاد ناظر
			۸- استاد ناظر
			۹- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عنوانین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

اینجانب هادی استغوی دانشجوی رشته تاریخ اسلام ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۸ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده علم انسان متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضاء
تاریخ ۱۳۸۸

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به « دفتر نشر آثار علمی » دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری، مشاوره سرکار جناب آقای دکتر محمد حسین منظورالاجداد از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتاب های عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب هادی استهری دانشجوی رشته تاریخ اسلام مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: هادی استهری

تاریخ و امضا:
۹۱/۳/۲۴

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ (اسلام)

بررسی ریشه های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق

هادی استهری

استاد راهنما:

دکتر سید هاشم آقاجری

استاد مشاور:

دکتر سید محمد حسین منظور الاجداد

اردیبهشت ۹۱

تقدیم به:

– پدر و مادر عزیزم

– اساتید عزیزم

قدردانی و سپاس:

بر خود وظیفه می دانم از استاد عزیزم جناب آقای دکتر سید هاشم آقاچری که در مراحل پژوهش با راهنمایی های خردمندانه و مدیرانه خود، زحمات فراوانی را متحمل شده و نیز در طول سالیان تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد همواره مرا مرهون راهنمایی های ارزندهی خود قرار داده اند، از ایشان کمال قدردانی و تشکر را دارم.

استاد گرانقدرم، جناب آقای دکتر سید محمد حسین منظورالاجداد که به عنوان استاد مشاور قبول زحمت فرمودند و با رهنمودهای ارزنده و به جایشان مرا در این امر یاری نمودند، از ایشان بی نهایت متشکرم. از استادان گرانقدر داور، جناب آقای دکتر آئینه وند و جناب آقای دکتر شیخ نوری که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شده اند، بسیار سپاسگزارم.

چکیده:

این پژوهش در صدد یافتن ریشه های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق و ارتباط آن با دیگر فرق غالی و نیز تأثیر پذیری اهل حق از تصوف می‌باشد. اهل حق که خاستگاه اولیه‌ی آن هورامان کردستان می‌باشد، در برخی عناصر با شاخه های مختلف منشعب از تشیع مشترکند و از دیگر سوی به نظر نمی‌آید که بسیاری از عقاید و ساختارهای ایشان برآمده از اسلام باشد. با توجه به التقاطی بودن آراء و عقاید این فرقه، به نظر می‌رسد می‌توان ریشه ها و درون مایه‌های اصلی عقاید اهل حق را در آموزه‌های ایران باستان به خصوص آیین مهرپرستی و زرتشتی جستجو کرد. چنان که می‌توان به تکریم خورشید که در میترائیسم نماد مهر و در نزد اهل حق نماد قدرت مطلق و یا جایگاه حضرت حق است، و نیز وجود اساطیر و آداب و رسوم مشترک در نزد آیین زرتشت و اهل حق که هر دو از آن به تکریم یاد کرده اند اشاره کرد. فرق غالی تا حد زیادی بر آراء و اندیشه ها و ساختارهای عقیدتی اهل حق تأثیر گذاشته‌اند. وجود نام و نشان برخی از این فرق در اهل حق و یکی شدن رهبران این فرق با بزرگان اهل حق و نیز تشابهات در بنیان‌های عقیدتی و آداب و رسوم بین فرق غالی و اهل حق حاکی از تأثیر پذیری یارسان از فرق غالی می‌باشد. فرقه‌ی اهل حق در آموزه‌ها و آداب و رسوم خود از تصوف تأثیر پذیرفته است. که می‌توان به قداست برخی از رهبران متصوفه مثل حلاج، بابا طاهر در بین اهل حق، شباهت برخی آداب و رسوم اهل حق با صوفیه همچون دم گرفتن، اجرای مراسم ذکر جلی و خفی، ضرورت سرسپردن به پیر و مرشد، و ارتباط عقیدتی و تاریخی اهل حق با طریقت‌هایی همچون نوربخشیه و مشعشعیه که صبغهی صوفیانه دارند، اشاره کرد.

کلید واژه ها: اهل حق، ریشه‌های فکری، آموزه‌های دینی باستان، فرق غالی

فهرست مطالب

فصل اول:	۱
مقدمه و کلیات تحقیق	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- کلیات تحقیق	۶
۱-۲-۱- تعریف مساله:	۶
۲-۲-۱- اهمیت موضوع	۷
۳-۲-۱- اهداف تحقیق:	۷
۴-۲-۱- سوالات تحقیق:	۷
۵-۲-۱- فرضیه ها:	۷
۶-۲-۱- مواد و روش انجام تحقیق:	۸
۷-۲-۱- جنبه جدید بودن و نوآوری:	۸
۸-۲-۱- معرفی منابع	۸
۱-۸-۲-۱- منابعی که پیرامون فرق اسلامی نگاشته شده اند:	۸
۲-۸-۲-۱- متون مقدس اهل حق	۹
۳-۸-۲-۱- منابعی که توسط نویسندگان اهل حق نگاشته شده اند:	۱۰
۴-۸-۲-۱- تحقیقات جدید:	۱۱
۵-۸-۲-۱- تحقیقات مستشرقین:	۱۲
۶-۸-۲-۱- منابع اوستایی:	۱۲
فصل دوم:	۱۳
آشنایی با فرقه اهل حق	۱۳
۱-۲- پیدایش	۱۴
۲-۲- پیشوایان اهل حق	۱۵
۱-۲-۲- بهلول	۱۵
۲-۲-۲- شاه خوشین	۱۹
۳-۲-۲- سلطان اسحاق	۲۱
۱-۳-۲-۲- خاندان های حقیقت	۲۴
۲-۳-۲-۲- طبقات دوازده گانه یاران سلطان	۲۵
۳-۳-۲-۲- هفتن	۲۵
۴-۳-۲-۱- هفتوان یا هفتوانه	۲۶
۳-۳-۲-۲- عدم وحدت عقیدتی جامعه‌ی اهل حق	۲۷
۴-۲- آفرینش	۲۹
۵-۲- حلول	۳۳

۳۵	۲-۶- تناسخ.....
۳۹	۲-۷- آداب و رسوم.....
۳۹	۲-۷-۱- سرسپاری.....
۴۲	۲-۷-۲- جم و جم خانه.....

فصل سوم:..... ۴۵

ریشه های فکری اهل حق..... ۴۵

۴۶	۳-۱- ارتباط عقاید دینی اهل حق با آموزه های ایران باستان.....
۴۶	۳-۱-۱- مهرپرستی.....
۶۴	۳-۱-۲- آیین زرتشتی.....
۸۹	۳-۱-۳- مانویت.....
۹۲	۳-۱-۴- مزدکی گری.....

فصل چهارم:..... ۹۵

رابطه های اهل حق با دیگر فرق غالی و تصوف..... ۹۵

۹۶	۴-۱- یزیدیه.....
۱۰۳	۴-۲- غلو.....
۱۰۴	۴-۳- نصیریه.....
۱۰۹	۴-۴- طریقت علوی - بکتاشی.....
۱۱۶	۴-۵- حروفیه.....
۱۳۳	۴-۶- صفویه.....
۱۳۸	۴-۷- نوربخشیه و مشعشعیه.....
۱۴۴	۴-۸- خاکساریه.....
۱۵۰	۴-۹- تصوف و اهل حق:.....

نتیجه گیری..... ۱۵۲

فهرست منابع..... ۱۵۴

فصل اول:

مقدمه و کلیات تحقیق

از میان طوایف کرد آن که بهتر توانسته است یگانگی خود را از سوی کیش و آیین نگهداری کند و برخی راه و روش ها و باورهای کهن را حفظ کند، گروه اهل حق است.

پیروان اهل حق، روستانشینان رشته کوه‌های زاگرس و لرستان بودند. اما دیگر اعضای طبقات پایین اجتماع، چون پیشه وران جزء نیز در میان آن‌ها حضور داشتند. جامعه‌ی بسته و همگون اهل حق به پشتوانه‌ی اقلیم محصور و خودکفای خود، و در ازای زمان به همبستگی و وفاق اعتقادی در میان اقشار مختلف رسید.

اهل حق معمولاً یکی از فرق افراطی شیعه (غلات) محسوب می‌شود، اما بعضی از عقاید این گروه به وضوح ریشه ایرانی باستانی دارد. پیروان اهل حق از اکراد مناطق هورامان که خاستگاه اولیه‌ی آن نیز همان منطقه با گستردگی سابق که لرستان و کرمانشاه نیز جزء آن بوده است می‌باشند. این قوم با نام‌های کاکه-یی، اهل حق، طایفه، یارسان، گوران، اهل حقیقت، علی‌اللهی، حتی شیطان پرست، خورشید پرست خطاب می‌شوند. عنوان «علی‌الهی» به برخی فرق شیعه اطلاق می‌شود که اهل حق این عنوان را بر خود نمی‌پسندند، آن‌ها خود را «یارسان» می‌نامند. واژه‌ی یارسان از دو قسمت یار و سان پیوند یافته کلمه یار به معنای دوست و یاور و لغت سان در گویش گورانی به معنی شاه و سلطان می‌باشد. و در کل به معنای یاران سلطان، گروندگان به آیین سلطان اسحاق می‌باشد. حوزه‌ی زیست و جغرافیای انسانی اهل حق به این صورت می‌باشد که هورامان، لرستان مناطقی بوده که ابتدا اکراد اهل حق در آن به نشر و پرداخت عقاید خود مشغول بوده‌اند. سپس در نواحی کرمانشاه، آذربایجان، همدان، زنجان، تهران، شمال ایران، در شهرهای عراق کرکوک، موصل، خانقین، سلیمانیه، اربیل، بغداد، و در ترکیه، درسیم، سیواس پراکنده و ساکن می‌باشند. همچنین در هندوستان و پاکستان و افغانستان نیز شماری اهل حق زندگی می‌کنند. زبان ایشان کردی با گویش هورامی یا گورانی است که در زمان شکل‌گیری فرقه از گویش‌های رایج و غالب کردستان بوده است و سلطان اسحاق برزنجه‌ای به عنوان تدوینگر اعتقادات یارسانی با یارانش گفتارهای خود را با این گویش عنوان کرده‌اند. ذکر این مطلب ضروری می‌نماید که در قرن دهم و یازدهم با ظهور قوشچی اوغلی، محمد

بیگ، و خان آتش در نواحی آذربایجان کلامهایی در بیان تفسیر سرانجام به زبان ترکی گفته می‌شود، این مهم نیز به دلیل استفاده و قابل فهم کردن سرانجام برای یاران ترک می‌بوده که کمتر آگاهی از زبان و گویش سرانجام داشته‌اند.

پیدایش مسلک اهل حق را می‌توان با ظهور بهلول در قرن دوم هجری دانست. که پس از ایشان شاه خوشین لرستانی بنیان اولیه‌ی این آیین را می‌گذارد و شروع به نشر آن می‌کند. اما با ظهور سلطان اسحاق بنیان‌گذار اصلی این مسلک در قرن هفتم و انجام اقدامات مهمی توسط ایشان همچون سازماندهی طوایف و خاندان‌ها و تبیین فکری - اعتقادی اهل حق این آیین شاکله‌ی اصلی خود را پیدا می‌کند. پس مبدا مسلک اهل حق دوره‌ی سلطان اسحاق می‌باشد و دستورات و قواعد انعکاس داده شده در این موقعیت زمانی نص صریح احکام و دستورات دینی اینان است. و تحت هیچ شرایطی تغییر ناپذیر می‌باشد. این دستورات دینی در قالب نظم عنوان گردیده که به کلام موسوم است. و کلام‌های مدون را دفتر گویند و نیز نام کتاب مقدس اهل حق سرانجام می‌باشد. بنیان اعتقادی اهل حق بر تجلی (ظهور، حلول) پیاپی خداوند قرار گرفته است. بنا به عقیده اهل حق خداوند در هفت جامه یا هفت تن پاک حلول کرده است. اهل حق تناسخ را که از اساسی‌ترین اصول اعتقادی آن‌ها می‌باشد، دونا دون می‌گویند.

از رسومات مهم اهل حق سرسپردن می‌باشد که از شرایط اصلی و مهم یارسانی بودن است و در واقع شرط ورود به مسلک اهل حق می‌باشد. برگزاری مراسم و آداب جم نیز از دیگر رسومات مردم یارسانی است که تنها لحظات مقدس برای هر فرد اهل حق می‌باشد. پیروان این مسلک در محلی جمع و با تشریفات خاصی مشغول عبادت و خواندن اوراد و اذکار مخصوص خود می‌شوند. عده‌ی حاضر را «جم» و آن مکان را «جم خانه» می‌گویند.

در این پژوهش از روش مصاحبه با افراد اهل حق نیز استفاده شده است. اما بعد از گفتگو با چند تن به این نتیجه رسیدیم که ایشان اطلاع زیادی از اعتقادات اصلی خود ندارند و در واقع فقط سرسپرده هستند. پس ضروری بود با افراد مطلع و محقق این آیین ارتباط برقرار کنیم. از دیگر سو نگارنده در پی یافتن کلام- های اهل حق که در واقع منبع اصلی پژوهش در مورد اهل حق می‌باشد، بود. پس از جستجو موفق به ارتباط

با یکی از محققین اهل حق به نام طیب طاهری شدیم که هر دو هدف را برآورده کردند. از طرفی نویسنده‌ی کتابی با نام تاریخ و فلسفه سرانجام می‌باشند که یکی از بهترین کتاب‌هایی است که توسط خود محققین اهل حق در مورد این مسلک نگاشته شده است. و از دیگر سوی ایشان خود گردآورنده‌ی کلام‌های اهل حق «سرانجام» می‌باشند که جامع و مدون‌ترین سرانجامی می‌باشد که تا به حال چاپ شده است. و بسیاری از دوره‌های کلامی که تا به حال فقط به صورت دست‌نویس و در اختیار خود سادات و کلام‌دان‌های اهل حق بوده را انتشار داده‌اند. اما در این جا باید به مطلبی اشاره کرد و آن مشکل دست‌یابی به این دو کتاب (و کتاب‌های دیگری از محققین اهل حق) می‌باشد. چرا که اکثر این کتب در خارج از ایران و در کردستان عراق چاپ شده‌اند که دسترسی بدان‌ها با سختی بسیار همراه است. شاهد مثال آن که از «سرانجام» گردآوری شده توسط طیب طاهری به گفته‌ی خود ایشان، شاید بتوان گفت به تعداد انگشتان دست در ایران موجود نباشد. چنان که نگارنده از سرانجام‌اهدایی طاهری به کتابخانه‌ی مجلس که با اطلاع رسانی خود ایشان صورت گرفت، استفاده کرده است.

اما در مورد متون مذهبی اهل حق که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته شده، باید گفته شود که منبع اصلی استناد نگارنده به کلام‌های اهل حق، «سرانجام» گردآوری شده توسط طیب طاهری می‌باشد. زیرا جامع و کامل‌ترین سرانجامی می‌باشد که تا به حال به چاپ رسیده است. البته در کنار این کتاب، از «سرانجام» تألیف صدیق صفی زاده و نیز مجموعه کلامی (دیوان گوره، روح‌تاو) یکی دیگر از محققین اهل حق به نام سید محمد حسینی نیز استفاده شده است. البته هیچ‌کدام از این دو کتاب جامعیت سرانجام تدوین شده توسط طاهری را ندارند و تنها دوره‌هایی از کلام‌ها در آن‌ها آمده است. پس اگر در این پژوهش به گفتاری از بزرگان اهل حق استناد شده که در هر سه کتاب موجود بوده، سعی شده از هر سه استفاده شود. البته در کنار این سه منبع کلامی، سعی شده است از کلامات ترکی که سراینده‌ی شاخص آن قوشچی اوغلی می‌باشد نیز استفاده شود. البته ناگفته نماند، شیوه‌ی کتابت گفتارهای بزرگان اهل حق در سرانجام گردآوری شده توسط طیب طاهری نحوه‌ی نگارش کردی می‌باشد. نگارنده نیز به پیروی از ایشان و برای این که اصالت کلام حفظ شود در متن پژوهش از همین شیوه‌ی نگارش استفاده کرده است.

پژوهش حاضر در قالب یک فصل مقدمه و سه فصل اصلی تدوین گردیده است. در فصل اول پس از مقدمه به بیان تعریف مسئله، سوال های تحقیق، ضرورت و روش تحقیق پرداخته ایم. فصل دوم اختصاص به آشنایی اجمالی با فرقه های اهل حق که شامل پیدایش، بزرگان، بعضی اعتقادات، و رسومات آنان می باشد، دارد. در فصل سوم ریشه های فکری اهل حق مورد بحث قرار گرفته و سعی خواهد شد ارتباط و تشابهات اهل حق با آموزه های دینی ایران باستان مورد بررسی قرار گیرد. فصل چهارم به ارتباط اهل حق با دیگر فرق غالی و نحله ها و تصوف پرداخته است. در این فصل سعی خواهد شد رابطه و تشابهات و تأثیرپذیری اهل حق از دیگر فرق و تصوف مورد بحث قرار گیرد. و در پایان با توجه به مطالب بیان شده اقدام به نتیجه گیری شده است. در پایان بر خود لازم می دانم از استاد عزیزم جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری که در مراحل پژوهش با راهنمایی های خردمندانه و مدبرانه خود، زحمات فراوانی را متحمل شده و نیز در طول سالیان تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد همواره مرا مرهون راهنمایی های ارزنده خود قرار داده اند، کمال قدردانی و تشکر را داشته باشم. همچنین از جناب آقای دکتر سید محمد حسین منظورالاجداد که به عنوان استاد مشاور قبول زحمت فرمودند و با رهنمودهای ارزنده و به جایشان مرا در این امر یاری نمودند، بی نهایت متشکرم.

۱-۲-کلیات تحقیق

۱-۲-۱- تعریف مساله:

مطالعه و تحقیق در مورد ریشه‌ها و درون مایه‌های فرقه‌های مذهبی و عقیدتی و تأثیراتی که آراء و مبانی اعتقادی این فرقه‌ها بر یکدیگر می‌گذارد در شناخت بهتر فرقه‌ها و جریان‌های فکری بسیار موثر است. آیین اهل حق که خاستگاه آن در منطقه‌ی هورامان (اورامان) کردستان می‌باشد که بعدها گسترش و رشد آن در کرمانشاهان صورت گرفت. یکی از فرقه‌هایی است که تناقض‌گویی و اختلاف در آن بسیار دیده می‌شود که برای آن می‌توان دلایلی چند ذکر کرد. اخبار ضد و نقیض و فقر منابع باعث شده که آگاهی‌ها در مورد این فرقه بسیار ضعیف باشد. عامل دیگری که آگاهی ما را در مورد این فرقه بسیار ضعیف می‌سازد، این است که بزرگان و پیروان این فرقه مصمم بودند که اسرار و اطلاعات آیین خود را مخفی سازند تا دیگران از آن مطلع نشوند.

در مورد تاریخ پیدایش فرقه‌ی اهل حق مطلب روشن و مستندی در دست نیست. با این حال برخی از نویسندگان برآنند که تاریخ پیدایش این فرقه به قرن دوم باز می‌گردد و در قرن هفتم و هشتم تجدید حیات یافته است.

در مورد منشأ اعتقادات اهل حق هم اختلاف نظر بسیار است و هر یک از محققین با توجه به دیدگاه و اعتقادات مذهبی خود منشأ و مبدأیی برای این فرقه یافته‌اند.

بنابراین برای شناخت بهتر این فرقه نیاز به تحقیق و جستجوی جدی و به دور از هر گونه تعصب عقیدتی وجود دارد. با توجه به مطالب فوق، این پژوهش بر آن است که ریشه‌ها و درون مایه‌های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق را که پیوند تنگاتنگی با آراء و عقاید ادیان و جریان‌های فکری ایران باستان دارد، و همچنین رابطه‌ی این فرقه با فرق غالی از لحاظ بنیان‌ها و ساختار عقیدتی و دینی را مورد بررسی و واکاوی قرار دهد. که خود می‌تواند اساس و بنیان و درون مایه‌های آیین اهل حق را به درستی روشن و تبیین کند.

۱-۲-۲- اهمیت موضوع

فرقه‌ی اهل حق یکی از فرقه‌ی است که در ایران دارای پیروان زیادی می‌باشد. یافتن ریشه‌های فکری و اعتقادی آنان و نیز ارتباط آنان با دیگر فرقه‌ی و نحله‌ها برای شناخت بهتر و صحیح‌تر این فرقه ضرورت دارد.

۱-۲-۳- اهداف تحقیق:

با توجه به این که قضاوت‌های خصمانه یا جانبدارانه در پاره‌ای از منابع مخالف و موافق، در مورد این فرقه به چشم می‌خورد. هدف این پژوهش بررسی و واکاوی بدون تعصب ریشه‌های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل- حق و رابطه‌ی این فرقه با آراء و عقاید ایران باستان و پیوند و ارتباط فرقه‌ی اهل حق با دیگر فرقه‌ی عالی و تصوف می‌باشد.

۱-۲-۴- سوالات تحقیق:

سوال اصلی

ریشه‌های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق چیست؟

سوالات فرعی

۱- دیگر فرقه‌ی عالی چه تأثیری بر فرقه‌ی اهل حق داشته‌اند؟

۲- تأثیر تصوف در آموزه‌های دینی آیین حق چه بوده است؟

۱-۲-۵- فرضیه‌ها:

۱- با توجه به التقاطی بودن آراء و عقاید این فرقه، به نظر می‌رسد می‌توان ریشه‌ها و درون مایه‌های

اصلی عقاید اهل حق را در آموزه‌های ایران باستان به خصوص آیین مهرپرستی و زرتشتی جستجو کرد.

۲- فرقه‌ی عالی تا حد زیادی بر آراء و اندیشه‌ها و ساختارهای عقیدتی و دینی اهل حق تأثیر گذاشته‌اند.

۳- فرقه‌ی اهل حق در آموزه‌ها و آداب و رسوم خود از تصوف تأثیر پذیرفته‌اند. از جمله تأثیر پذیری از

تصوف می‌توان به دم گرفتن و اجرای مراسم ذکر جلی و خفی و کلام خواندن و قداست برخی از رهبران

متصوفه مثل حلاج، بابا طاهر و... در نزد اهل حق اشاره کرد.

۱-۲-۶- مواد و روش انجام تحقیق:

این پژوهش از نوع پژوهش تاریخی و روش انجام آن به صورت توصیفی و تحلیلی و بر مبنای روش کتابخانه-ای و گردآوری اطلاعات از طریق فیش نگاری صورت گرفته است. تلاش محقق آن است که حقایق گذشته را از طریق جمع آوری اطلاعات، ارزشیابی و بررسی صحت و سقم این اطلاعات، ترکیب دلایل مستدل و تجزیه و تحلیل آن‌ها، به صورتی منظم و عینی ارائه کند و نتایج پژوهش قابل دفاعی را در ارتباط با فرضیه‌ها یا سوال‌های تحقیق به دست آورد. و نیز در این تحقیق از روش مصاحبه با افراد فرقه‌ی اهل حق نیز استفاده شده است.

۱-۲-۷- جنبه جدید بودن و نوآوری:

هر چند در زمینه فرقه‌ی اهل حق تحقیقاتی صورت گرفته، اما این تحقیقات بیشتر در مورد موسسان، بزرگان، احکام و آداب و رسوم این فرقه می‌باشد. اما در مورد ریشه‌های فکری و تاریخی این فرقه تحقیق جامعی صورت نگرفته است. این تحقیق بر آن است تا ریشه‌های فکری و تاریخی فرقه‌ی اهل حق و رابطه‌ی این فرقه با دیگر فرق غالی و متصوفه را به صورتی جامع با استفاده از منابع و متون دست اول و اصلی مورد بررسی قرار دهد.

۱-۲-۸- معرفی منابع

در این پژوهش کلام‌ها و متون مذهبی اهل حق، تحقیقات داخلی و تحقیقات مستشرقین، منابع دست اول و اصلی در مورد فرق اسلامی و نحله‌ها و نیز منابعی که به بررسی اوضاع ایران باستان پرداخته‌اند، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۱-۲-۸-۱- منابعی که پیرامون فرق اسلامی نگاشته شده‌اند:

فرق الشیعه نوبختی، الفرق بین الفرق عبدالقاهر بغدادی و ملل و نحل شهرستانی، از قدیمی ترین منابعی هستند که در مورد فرق و انشعابات مذهبی در اسلام نگاشته شده‌اند. در این منابع نامی از فرقه‌ی اهل حق نیست اما مطالبی در مورد غلو و فرق غالی همچون نصیریه در آنان وجود دارد. در کتاب ارزشمند ملل و نحل شهرستانی (م ۵۴۸) مطالب مفیدی در مورد آیین‌های ایران باستان و عقاید آنان وجود دارد.

۱-۲-۸-۲- متون مقدس اهل حق

سرانجام، آیین یارسان: پژوهش و گردآوری توسط طیب طاهری که در سال ۲۰۰۷ میلادی توسط انستیتو فرهنگی کرد با همکاری انتشارات آراس در سلیمانیه کردستان عراق به چاپ رسیده است. کامل‌ترین و جامع‌ترین مجموعه کلامی است که تا به حال به چاپ رسیده است. ذکر توضیحی در این جا برای پی بردن به جامعیت این مجموعه الزامی است. دوره‌های کلامی و کلام‌هایی که از بدو موجودیت آیین اهل حق عنوان گردیده را می‌بایست به سه دوره تقسیم کرد، یکی کلام‌های قبل از ظهور سلطان اسحاق است، که شامل: دوره‌ی بهلول، دوره‌ی شاه خوشین، دوره‌ی بابا سرهنگ، بابا نوس، ساجناری، پیره و پیرالی، سیده شیبانی و برزنجه می‌باشد. که متون کهن اهل حق را تشکیل می‌دهد. سپس کلام‌های عصر پردیوری (دوره‌ی سلطان اسحاق) می‌باشد. و پایان این دوره بعد از پرده گرفتن شاه ویسقلی می‌باشد که تمام کلام‌های این دوره را با نام دفتر سرانجام (دیوان گوره که این نام بیشتر در میان مردم منطقه گوران متداول است) می‌نامند. دیگر کلام‌های عصر بعد از پردیور می‌باشد، مانند کلام‌های دوره‌ی شاه هیاس، دوره‌ی سید براهه و دراویش ایشان، اما کلام‌های بعد از پردیور تفسیری می‌باشد بر سرانجام. در مجموعه‌ی کلامی که توسط طاهری منتشر شده تمامی دوره‌های کلامی قبل از پردیور و نیز خود عصر سلطان اسحاق آمده است. از ویژگی‌های مهم این مجموعه وجود کلام‌هایی همچون: دوره‌ی شاه خوشین، دوره‌ی شیخ صفی الدین اردبیلی، دوره‌ی عالی قلندر، دیوان بابا یادگار،... می‌باشد که تا به حال فقط به صورت نسخه‌ی خطی در اختیار کلام دان‌ها و بزرگان اهل حق بوده است.

دیوان گوره: به کوشش سید محمد حسینی که در سال ۱۳۸۲ توسط انتشارات باغ نی در کرمانشاه به چاپ رسیده است. که همان مجموعه‌ی کلامی دوره‌ی سلطان اسحاق (پردیور) می‌باشد.

روح‌تاو از شاهو تا برزنجه: گردآوری سید محمد حسینی، توسط انستیتو فرهنگی کرد در سال ۱۳۸۹ در سلیمانیه‌ی عراق منتشر شده است. تنها شامل عصر برزنجه می‌باشد که حکایات سمبلیکی است که برای روح‌تاو (پیر بنیامین) و همراهانش قبل از عصر پردیور اتفاق می‌افتد.